

ETIČKI ASPEKT KARADAVIJEVIH FETVI O GENETIČKOM INŽENJERINHU

Muamer IMAMOVIĆ

Sažetak

Ubrzan razvoj tehnike i tehnologije u modernom dobu, te njena primjena na području medicine, postavili su nova pitanja koja stoje kao izazov pred etikom, ali i pred svakom religijom pojedinačno. Svako ovo pitanje koje se pojavi je u svojoj suštini podjednako važno, i svako od njih stoji u takvoj korelaciji da naprosto uvjetuju jedno drugo, i izazivaju jedno drugo, a kao takva čine jedan ogromni izazov i u svom univerzalnom a i pojedinačnom odnosu prema prirodi i čovjeku.

"Etički aspekt Karadavijevih fetvi o genetičkom inženjeringu" je rad koji prije svega ima istraživački karakter, zbog svoje obimnosti koju genetički inženjering kao dio genetike i moderne medicine sadrži, ali i dijelom kritičkog karaktera, zbog toga što se tema genetičkog inženjeringa obrađuje sa (islamskog) etičkog aspekta, tačnije fetve Jusufa el-Karadavija.

U ovom radu je predstavljen dio genetike a to je genetički inženjering, njegovo mjesto u svijetu medicine danas, izazovi sa kojima se čovječanstvo susreće prilikom primjene genetičkog inženjeringa, njegove dobre i loše strane; područjima njegovog djelovanje, a onda i posebno obrađene, sa etičkog aspekta, fetve Jusufa el-Karadavija o genetičkom inženjeringu, i fetve koje se mogu povezati sa genetičkim inženjeringom.

Ključne riječi: Jusuf el-Karadavi, fetva, etika, medicina, genetika, genetički inženjering, reproduktivno kloniranje, terapijsko kloniranje.

Etički aspekti biotehnologije

Primjena novih tehnologija u medicini, pogotovo na području molekularne biologije (genetičkog inženjeringa), rezultirala je mnogobrojnim izazovima u medicini koji će u budućnosti promijeniti život čovjeka. Nova tehnologija na području medicine nije samo izazov za medicinsku nauku, već i za sve one koje brinu o odnosu između čovjeka i prirode, a kao vrhunac ovih izazova je i pitanje promjene odnosa između čovjeka i Boga. Etika i religija su te koje su kroz povijest postavljale granice čovjeku, pa tako trebaju postaviti i određene granice koje se narušavaju svakodnevnim istraživanjima i eksperimentisanjima na području genetičkog inženjeringa, kako bi se i dalje uspostavila ravnoteža između čovjeka i prirode.

"Prvo što je moderna znanost u tom svom osvajačkom pohodu učinila bilo je oduzimanje dostojanstva prirodi i uklanjanje prirode iz moralnog obzira."¹

Bog je povjerio čovjeku planetu davši mu razum i slobodu, da bi mogao upravljati njome. Takav čovjek, obdaren razumom i slobodom treba da pronade i postavi kriterij granice kojim razlikuje dobro od zla. Taj kriterij granice čovjek može pronaći u sebi, odnosno svojoj savjesti ili u religiji. Bez granica nema moralnosti, a bez moralnosti nema etike.

Na čovjeku, kao razumnom biću, je da pronade i kriterij umjerenosti tj. da odluči da li će najnovija tehnološka dostignuća iskoristiti u svoju korist, ili će ih okrenuti sam protiv sebe. Namjerom je određen kakav će biti naš odnos prema našem okruženju, i prirodi u cjelini. Takođe i kriterij cjeline je jako bitan, jer se Božiji akt stvaranja odvija kroz cjelinu, a ne kroz bilo kakvu kopiju. Preporuke za etičko ponašanje u genetici ogleđa se takođe i u poštovanju i dobrobiti prema osobi, pravednosti i neštetnosti pri postupcima, te odmjeravanje koristi pred mogućom štetom u radu sa čovjekom.

Islam, za razliku od ostalih religija, svojim propisima i normama ne ograničava se samo na reguliranje odnosa između Boga i čovjeka. On je univerzalni sistem koji svojim normama i načelima ne zanemaruje niti jedan segment ljudskog života. Izvor svih pravnih i moralnih

normi u islamu je Bog (Allah dž.š.) koje se nalaze u Kur'anu, te Poslanik a.s. koji je svojim riječima ili postupcima radnje okarakterizirao kao dozvoljene (*halal*) ili zabranjene (*haram*). Svako djelo koje je produkt ljudskog slobodnog izbora i volje, po islamu spada u domen odgovornosti. Islam ne pravi razliku između pravnih i moralnih normi i propisa kakav je slučaj sa klasičnim i savremenim sistemima, gdje se pravne norme sankcionišu, a moralne ne. Islam uči da je moral osnova i duh svih normi, i da bez nje ga nema istinske pravde, blagostanja, sreće, pa ni prava i sloboda. Osnov svih moralnih normi u islamu je namjera (*nijjet*), po čemu se mjere djela. Pored namjere, u islamu je bitan i javni interes zajednice (*masleha*), koji se koristi kao argument za zabranu (*haram*) radnji koje mogu naštetiti zajednici (*ummetu*), ili dozvolu (*halal*) određenih radnji koje su od koristi za zajednicu. Stvaranjem prvog čovjeka Bog je u njega udahnuo dušu (*Božiji ruh*), koju čovjek nosi u sebi i koja čovjeka oživljava i dodjeljuje svijest. Upravo zbog ovog Božijeg ruha ljudski život se u islamu smatra svetim. Iz svetosti čovjekovog života proizilazi i to da je čovjekova priroda (*fitra*) takođe nepromjenjiva i sveta, jer je Bog taj koji je Stvoritelj (*Fatir*) i Njegovo stvaranje bi trebalo ostati takvo kakvo jeste.

Iz svega ovog proizilazi da je prva i osnovna zadaća religije i etike, u ovom modernom tehnološkom dobu, da zaštiti čovjeka od samog sebe, a i od narušavanja reda, poretka, i harmonije koja je već na zemlji uspostavljena od strane Stvoritelja.

Genetički inženjering

"Brzi napredak svih znanosti, nekada tako isprepletenih da se teško može odrediti gdje završava jedna, a počinje druga; vrlo dinamičan razvoj i široke mogućnosti današnje medicinske genetike koja omogućuje ne samo prevenciju nego i dijagnostiku, prognostiku, a nekada i liječenje nasljednih bolesti, bitno su promijenili odnos na relaciji priroda-čovjek. Sve veći utjecaj dostignuća u prirodnim i tehničkim znanostima i njihov upliv da čak mijenjaju evolucijske, a time i biološke procese u prirodi, sve znanstvene novine i uspjesi postignuti posebno u zadnjim desetljećima, dovele su do velikog napretka i boljitka za život čovjeka, ali i do mnogo upita,

¹ Dr. Dževad Hodžić, "Priroda u znanstveno-tehnološkoj paradigmi", *Novi muallim*, god. IX, br. 35., str. 82.

problema i dilema svima koji se bave znanostima vezanim za dobrobit čovjeka"²

"Prema najjednostavnijoj definiciji medicinskih učenjaka, genetički inženjering (rekombinacija gena, manipuliranje genima) skup je sredstava (metoda) kojim se pokušava napraviti promjena, ispravak ili selekcija na nasljednom faktoru ulaskom u DNK (DNA) žive ćelije. Posebnim laboratorijskim instrumentima se dolazi do gena nosioca nasljedne osobine i vrši se eventualna promjena ili ispravak."³

U zavisnosti od toga koji se dio, i u kojem obimu, nasljedni materijal prenosi, razlikuju se:

- genski
- hromosomski i
- genomski inženjering

U prvom se manipuliše genima, u drugom hromosomima, a u trećem cijelim garniturama hromosoma, što se ujedno odnosi i na proces kloniranja koji podrazumijeva prenošenje cijeloklonog genetskog materijala s jedne jedinke na drugu, uzimajući u obzir prethodno odstranjenje (jednog djela) prvobitnog nasljednog materijala (ćelijske jezgre) na celularnom nivou.

Od sedamdesetih godina XX st. genetički inženjering zauzima sve važnije mjesto u sklopu istraživanja i izučavanja biohemijskih procesa vezanih za očuvanje i prijenos nasljednog materijala u nizu uzastopnih generacija. Međutim, postavlja se pitanje da li se zahvatima, odnosno manipulacijom na molekularnom nivou nasljednog materijala, utiče na uravnoteženost životnog ciklusa u ekološkom, etičkom, socijalnom i konačno moralnom kontekstu. Ovo su samo neka od (bio)etičkih pitanja koja problematiziraju ljudski život i njegovo okruženje, i prema gledanju religijske i medicinske etike, stoji kao krupan izazov pred modernom naukom, ali još više pred religijom, i njenim sveukupnim pogledom koji u duhu tradicionalnih religijskih vrijednosti mora dati relevantan odgovor na ta pitanja, a sve s ciljem da se poboljša, unaprijedi, i zaštiti život svakog pojedinca, njegov psihofizički integritet i njegovo temeljno ljudsko dostojanstvo.

"Nije rijetkost, a zasigurno ni novina da naučna otkrića obećavaju izuzetno velike

2 Victor A. McKUSICK, "Etika i medicinska genetika", Savremene akadiske teme II, Rešid Hafizović, Sarajevo, 2006.g., str. 113.

3 "Genetički inženjering" <http://www.geocites.com> (posjeta 13.2.2009.g)

prednosti, ali također izazivaju i žustre debate u javnosti... Ona, kako se smatra, posjeduju potencijal da izazovu velike etičke dileme i prodrmajaju moralne temelje ljudskih društava."⁴ Pojavu genetičkog inženjeringa pratio je i strah od neovlaštenog i nekontroliranog manipuliranja genima.

"Genetski inženjering, nastao na stečevini praktične primjene spoznaja o strukturi DNK i tehnike koje su omogućile prodor u živu stanicu, i prijenos gena iz jedne u drugu vrstu (biljne u životinjsku, životinjske u humanu i obratno) prekršio je prirodni zakon "barijere vrste". Ali to nije sve. Stvorena je neograničena mogućnost "redizajniranja", poboljšanja, preinačavanja organa, pa i organizama po želji i volji bilo koga, za bilo šta. Doslovce: bilo koga za bilo šta! U početku su dominirale najplemenitije, upravo medicinske svrhe i namjere: da se uklone, suzbiju, predvide nasljedne bolesti, zatim da se nadomjeste, repliciraju, nadopune bolesni ili eliminirani organi, da bi se na kraju u isti rang ovih potreba uključile i kozmetičke (npr. da se bude višeg rasta, ljepši, poželjniji, dopadljiviji itd.)"⁵ Za samo nekih dvadesetak godina od utvrđivanja strukture DNK (DNA), njene vještački izazvane promjene postale su stvarnost. Otkrivena je ne samo nova naučna disciplina, već i potreba za uspostavljanjem pravnog i ekonomskog sistema koji bi svojim kapacitetom obuhvatio novonastajuće tržište koje se javlja kao posljedica primjenjenog genetičkog inženjeringa.

"Na osnovu važnih otkrića u genetici, XXI stoljeće označeno je pečatom *stoljeće gena*."⁶

Islam je u svojoj historiji uvijek spremno prihvatao naučni napredak. Historija islama ne bilježi niti jedan slučaj ozbiljnijeg sukoba s naučno-istraživačkim pristupom prirodi, odnosno njegovim predstavnicima, dok su druge religije uvijek imale sukobe sa naukom, a učenjaci su bili prognani i osuđivani zbog njihovih otkrića. Sticanje znanja za opću dobrobit čovječanstva duboko je ukorjenjena u islamu i predstavlja kolektivnu dužnost muslimana

4 Hadi Adanali, "Kloniranje na čovjeku: etički principi i perspektive u budućnosti - islamsko stanovište", *Novi Muallim*, god. VIII, br 32, 2007.g. str. 12.

5 Gordana Bosanac, "Znanje i ethos - primjer genetskog inženjeringa", *Filozofska istraživanja*, god XVIII, br. 71, Zagreb, 1998.g., str. 819.

6 Hadi Adanali, "Kloniranje na čovjeku: etički principi i perspektive u budućnosti - islamsko stanovište", *Novi Muallim*, god. VIII, br 32, 2007.g. str. 12.

mana. U Kur'anu, Uzvišeni Allah kaže da je dao čovječanstvu razum i mnoge prirodne resurse koji mu omogućavaju da izučava prirodne zakone, a time ga i obavezuje da ih razvije do najvećeg mogućeg stepena kako bi zadovoljio potrebe svih ljudi.

Genetički inženjering prema podacima iz medicinskih izvora, djeluje na sljedećim poljima:

- otkrivanje nasljednih bolesti
- liječenje
- proizvodnja lijekova
- povećanje i poboljšanje produkcije biljnih i životinjskih vrsta
- promjena i ispravak nasljednih svojstava kod čovjeka
- promjena spola
- kloniranje

Karadavijeve fetve o genetičkom inženjeringu

Šejh Jusuf el-Karadavi⁷ ne pripada onoj grupaciji učenjaka, pravnika, koji na pitanja odgovaraju kratko sa da ili ne, to je zabranjeno a ono je dozvoljeno itd., bez detaljnog objašnjenja. On nastoji da svaki odgovor razloži do pojedinosti i iznese mnoštvo argumenata i dokaza, kur'anskih, hadiskih, događaja iz života ashaba, koji potvrđuju njegovo mišljenje.

Karadavi se u svojim fetvama pridržava sredine (*tewesut*), nastojeći izbjeći zamke koje bi se desile odlazeći u krajnost (*irfat we terfit*), jer niti uskogrudnost ni pretjerana sloboda u davanju odgovora neće dati dobre rezultate. Pretjerana uskogrudnost stvara odbojnost u vjeri, a pretjerana sloboda odvodi na stranpoticu.

On se u svojim fetvama ne obazire na suhe pravničke rasprave i argumentaciju, nego nastoji ukupno islamsko učenje približiti savremenom čovjeku sa svim njegovim potrebama i htijenjima. S druge strane, kao vrstan mudžtehid, njegova britkost i pravnička dosljednost u nastupu još jače se osjeća u pokušaju očuvanja istinskih islamskih vrijednosti ili suštine islamskog učenja.

Njegov pristup šerijatskom pravu ne podrazumijeva pravo kao zasebnu disciplinu izdvojenu iz cjeline islamskog učenja nego kao

7 Jusuf el-Karadavi je jedan od najvećih živućih muslimanskih pravnika, koji je svojim fetvama dao odgovore na mnogobrojna pitanja koja su se pojavila pred muslimanima nebitno gdje oni živjeli. On je takođe predsjednik "Evropskog vijeća za fetve" i utjecajan član "Muslimanske braće".

njegov sastavni dio putem kojeg se na adekvatan način po mjeri čovjeka u vremenu koje živi nastoji približiti ukupno islamsko učenje. On nam u svojim fetvama pokazuje da je šerijat ne samo primjeren savremenom čovjeku i njegovim potrebama, nego i nužan u očuvanju ljudskog dostojanstva i života, te sticanje stvarne sreće ovog i onog svijeta.

Karadavijeve fetve se temelje na fikhskim principima koje on navodi u svojoj knjizi "Halal i haram u islamu". Na osnovu tih principa, dinamičnu sadašnjost Karadavi nastoji da dovede u sklad sa islamskim pravilima i načelima, i to smatra primarnim zadatkom svakog mudžtehida.

U nastavku ovog poglavlja se nalaze neke od njegovih fetvi, od kojih se jedan dio direktno, a jedan dio indirektno vežu za genetički inženjering, a i pogled na fetve sa etičkog aspekta. Iako su Kardavijeve fetve o genetičkom inženjeringu iscrpno argumentovani odgovori na savremena pitanja, oni su i istovremeno univerzale naravi kao posljedica odnosa islama naspram prirode i prirodnih zakona, ali su i svojevrsna partikularizacija odnosno redukcija kapaciteta genetičkog inženjeringa u praktičnom smislu, s obzirom da se on podrazumijeva kao samo jedna od kategorija opšteg ljudskog djelovanja s kojom se Karadavi suočava u svojim radovima.

Karadavi detaljno obrađuje ulogu nauke i istraživanja u izvornom islamu i dosadašnjim islamskim civilizacijama koje smatra neiscrpnim izvorom iskustva za većinu savremenih dilema, za koje ne postoji jednoglasan odgovor islamske uleme.

Karadavijeve fetve se dotiču samo neposrednih činjeničnih pitanja, koja nisu vezana za dalekosežne posljedice koje može imati primijena genetičkog inženjeringa u širem smislu. Njegova stajališta se prvenstveno zasnivaju na površnom analitičkom pitanju opstojnosti islamskih normi i principa prilikom sticanja znanja o nasljednim mehanizmima i njihovom potencijalnom primjenom, koja po njemu, također, ne smije da izlazi iz okvirnog islamsko-pravnog poretka.

Njegove fetve se sa islamskog stajališta smatraju opravdanima, iako se on u nekim od navedenih fetvi ne fokusira na uži spektar djelovanja genetičkog inženjeringa u praktičnom

smislu, već ulazi u širu polemiku o opštem odnosu islamskog prava naspram ove naučne discipline odnosno novonastajuće tehnologije.

Njegovo temeljno pitanje je pitanje odnosa koji islamko pravo treba da izgradi naspram genetičkog istraživanja i genetičkog inženjeringa, odnosno principijelnih stavova koji bi uslijedili kao rezultat rješenja navedenog pitanja.

Fetve o genetičkom inženjeringu

"Pitanje: Možete li mi pojasniti stav islama o genetičkom inženjeringu i njegove etičke principe?"

Odgovor:

"Jedan od blagoslova islama je i to što on nikad ne odbacuje naučne programe ili ne ograničava područje djelovanja uma na polju nauke i tehnologije. Za razliku od drugih vjera, u islamu nema sukoba nauke i vjere. Kršćanski kler suprostavljao se naučnicima, misliocima i pionirima tehnologije koju danas uzimamo zdravo za gotovo. Mnogi su kažnjavani, mučeni i osuđivani na smrt.

Kur'an pokazuje da je Svemogućí Allah darovao čovječanstvu mnoge darove, omogućivši nam da otkrijemo tajanstvenu prirodu oko nas i prepoznamo zakone koji upravljaju svemirom. Allah dž.š., čovječanstvu predaje čitav svemir, sa njegovim nebesima, Zemljom, Suncem, i Mjesecom.

U Kur'anu se kaže: *Kako ne vidite da vam je Allah omogućio da se koristite svim onim što postoji na nebesima i na Zemlji da vas darežljivo obasipa milošću svojom, i vidljivom i nevidljivom? A ima ljudi koji raspravljaju o Allahu bez ikakva znanja, bez ikakve upute i bez knjige svjetiljke (Lukman, 20).*

Također se kaže: *Na Zemlji su dokazi za one koji čvrsto vjeruju, a i u vama samima - zar ne vidite? (Ez-Zarijat, 20-21)*

Kad čovjekovo znanje napreduje, obavezuje ga da probudi svoju vjeru i moralne vrline. Ne smije ići sam i raditi šta hoće ignorirajući vjerski moral i opću dobrobit ljudi.

Problem zapadne civilizacije je odvojenost vjere i nauke, tako da nauka često osporava vjeru.

Allah dž.š. kaže: Čim se neki od njih dočepa položaja, nastoji napraviti na Zemlji nered,

ništeći usjeve *i stoku - A Allah ne voli nered! (El-Beqare, 205).*

Mi pozdravljamo ideju genetičkog inženjeringa. To je jedno od najvećih otkrića našeg vremena i u njima sudjeluje više zemalja. Smatra se značajnijim od otkrića pencilina ili slijetanja čovjeka na Mjesec, a mi se nadamo da će se koristiti za dobrobit čovječanstva i da će njegovo prakticiranje biti u skladu sa stavovima kvalificiranih islamskih pravnika.

Postoje mnoge dobrobiti koje mogu proizici iz ovog. Naprimjer, u tretiranju genetskih oboljenja korištenjem djelotvornih gena za prevenciju štete ili oboljenja. To je preporučeno u islamu, shodno pravilu **'Bolje spriječiti nego liječiti'**, koje proizilazi iz hadisa *Ne treba biti štete, ni recipročne ozljede.*

Prema tome, uz pomoć ovakvog naučnog sredstva čovjek će moći spriječiti mnoge bolesti."⁸

Pored već navedene fetve, navešću i dio fetve Jusufa el-Karadavija, koja govori o kloniranju, ali čiji sadržaj tretira i genetički inženjering u cijelosti, a ona glasi:

"Genetički inženjering pokazao se kao velika noćna mora još otkako je realizirano kloniranje životinja i zatim primijenjeno na poznatoj ovci Dolly."⁹

Karadavijeve fetve o genetičkom inženjeringu su dokaz univerzalnosti vjere islama, jer za svaki događaj i svaki izazov koji moderna tehnologija postavlja je moguće naći odgovarajući dokaz u Kur'anu i Sunnetu. Iz njegove dvije fetve, koje su navedene, moguće je primijetiti dva različita stava o genetičkom inženjeringu. Prvi je da ga pozdravlja s nadom da će u mnogome pomoći u liječenju mnogih oboljenja, i kao takav biti od velike koristi za čovječanstvo.

U njegovoj drugoj fetvi je vidljivo razočarenje nakon što je genetički inženjering upotrijebljen u svrhu kloniranja.

Ove dvije fetve nam pokazuju razliku u mišljenju, iz jednostavnog razloga. U prvoj je Karadavi imao pozitivno mišljenje o genetičkom inženjeringu jer su i prvobitne namjere genetičkog inženjeringa bile postizanje dobra, sprječavanjem i liječenjem različitih oboljenja tj.

⁸ Fikret Pašanović, "Internet fetve, odgovori na ovovremena pitanja", Libris, Sarajevo, 2007.g., str.175.

⁹ Isto, str. 180.

iskorištavanje tehnologije kao sredstva za ljudske potrebe. Međutim, pored potreba neki su u genetičkom inženjeringu vidjeli i ispunjenje svojih snova i želja, od kozmetički (poboljšanja ljudskih osobina), ekonomskih (novo područje zarade novca) pa sve do samog pokušaja pobjede nad prirodom a to je da se pokuša pobijediti smrt. Naravno islamsko stajalište po tom pitanju, koje i Qaradawi naglašava, je jasno, da takve stvari nisu dozvoljene, međutim, on kaže da je i pojava takvih stvari Božije određenje.

Fetva o upotrebi lijekova za kontracepciju

"Pitanje: Ako majka muslimanka ima bebu od šest mjeseci i doji je, može li koristiti sredstva da spriječi novu trudnoću najmanje naredne tri godine, da sačuva svoje i bebino zdravlje?..."

Koji je stav islama prema kontraceptivnim pilulama?...¹⁰

Odgovor: ...u svojoj poznatoj knjizi "Halal i haram u islamu", istaknuti islamski učenjak šejh Jusuf el-Karadavi navodi:

"Nema sumnje da je opstanak ljudske vrste prvi, ili jedan od prvih, ciljeva braka, jer se opstanak vrste omogućuje kontinuiranim rađanjem. Islam afirmativno i sa naklonošću gleda na brojnost poroda, blagosiljajući i muške i ženske potomke. Međutim, kad za to postoje razumni razlozi i stvarna potreba, on muslimanu dozvoljava planiranje poroda. Rašireno sredstvo kojem su ljudi pribjegavali da bi spriječili začecje ili njegovu namjenu bilo je vađenje uda iz stidnice pred izbacivanje sjemena (prekinuti snošaj - *coitus interruptus*), što su ashabi činili u doba poslanstva i silaska Objave, kako se od Džabira prenosi u Buharijevom i Muslimovom *Sahihu*: 'Činili smo 'azl u vrijeme Poslanika i silaska Objave'. U Muslimovom *Sahihu* stoji: 'Činili smo 'azl u vrijeme Poslanika i on je s tim bio upoznat,

¹⁰ Uzet je samo dio pitanja zbog toga što se pitanje u cijelosti ne odnosi na područje djelovanja genetičkog inženjeringa. A pitanje u cijelosti glasi: "Ako majka muslimanka ima bebu od šest mjeseci i doji je, može li koristiti sredstva da spriječi novu trudnoću najmanje naredne tri godine, da sačuva svoje i bebino zdravlje? Koje su mjere za sprječavanje trudnoće dozvoljene u islamu, a koje ne? Je li intrauterini uređaj (takozvana spirala) dozvoljen islamom? Ovaj uređaj, kao i druga kontraceptivna sredstva, reverzibilan je (povratan je, može se bez posljedica povratiti) i može ostati više godina (naprimjer, bakarna spirala 2-5 godina). Koji je stav islama prema kontraceptivnim pilulama? Koja bi trebala biti uloga muža u prihvatanju mjera koje je poduzela njegova žena, ako su dozvoljene u islamu? Treba li je podržati u tome?" – Fikret Pašanović, "Internet fetve, odgovori na ovovremena pitanja", *Libris*, Sarajevo, 2007.g., str. 134.

ali nam to nije zabranio'.

Došao je Poslaniku a.s., neki čovjek i rekao: 'Božiji Poslaniče, ja imam robinju s kojom, prilikom spolnog odnosa, primjenjujem 'azl. Ne bih podnio da ona zanese, jer ja od nje želim samo ono što žele muškarci, a jevreji vele da je 'azl malo ubistvo'. Resulullah a.s., reče: 'Jevreji su rekli neistinu. Jer, da je Allah htio da ga stvori, ti ne bi bio u stanju to spriječiti.' (autori *Sunena*)

Muhammed a.s. ovim želi reći da se muškarcu može – i pored 'azla – omaknuti kap koja može biti uzrok začeca, a da on toga nije svjestan.

U vrijeme h. Omera vodila se diskusija o 'azlu, pa je neko primijetio: 'Ovi jevreji misle da je to malo ubistvo', na što je h. Alija uzvratio: 'Ne radi se o ubistvu dok plod ne prođe sedam stadija, dok ne bude bit zemlje, pa kaplja, pa oplođeno jaje koje se zakvači za zid materice, pa gruda mesa, pa kosti, pa odijevanje kostiju mesom, i naposljetku, novo stvorenje'. Na to je h. Omer rekao: 'Istinu si rekao, Allah te poživio!'

U ove razloge spada opasnost po život ili zdravlje majke od trudnoće ili porođaja, ako se to ustanovi praksom ili nalazom pouzdanog ljekara. Allah dž.š., kaže: ***I sami sebe u opasnost ne dovodite. (El-Bekare, 195); I nemojte ubijati sami sebe! Allah je doista prema vama milostiv. (En-Nisa, 29)***

Tu spada i strah od zapadanja u tešku životnu situaciju koja može prouzrokovati i otežati situaciju i na vjerskom planu, pa da se prikloni haramu i počini ono što je zabranjeno radi djece. Allah dž.š. kaže: ***Allah želi da vam olakša, a ne da poteškoće imate. (El-Bekare, 185) Allah ne želi da vam pričini poteškoće. (El-Ma'ide, 6)***

U to se ubraja i bojazan da će se pogoršati zdravlje djece ili pasti njihov moralni odgoj. U Muslimovom *Sahihu*, od Usame bin Zejda prenosi se da je neki čovjek došao Poslaniku a.s. i rekao: 'Božiji Poslaniče, ja činim 'azl sa svojom ženom'. 'Zašto to činiš?', upita ga Poslanik. 'Za saosjećanja prema njenom djetetu, ili njenoj djeteci'. Božiji Poslanik odgovori: 'Da to šteti, onda bi štetilo i Perzijancima i Bizantijcima.'

Izgleda da je Božiji Poslanik a.s., smatrao da ovakvi individualni slučajevi neće naškoditi naciji u globalu na osnovu dokaza da to ne šteti Perzijancima i Rimljanima, a oni su tada imali dvije najveće države.

Šerijatski valjan razlog je i bojazan za dojenje od nove trudnoće i novog rođenčeta. Božiji Poslanik a.s., trudio se da idžtihadom pronađe u čemu su interes i napredak zajednice, pa je to naređivao, a ono što joj šteti, zabranjivao.

U taj njegov idžtihad i nastojanje za dobro nacije spadaju i njegove riječi: *Ne ubijajte svoju djecu potajno, jer mlijeko dojilje u trudnoći obara konjanika, pa on bude pregažen.* (Ebu Davud).

Međutim, Poslanik a.s. nije kategorički utvrdio zabranu jer je ustanovio da jake zajednice njegovog doba to čine i da im to ne smeta te da šteta nije generalna, a osim toga, bojao se da se muževi ne odaju bludu ukoliko bi se zabranilo općenje sa dojiljom, jer rok dojenja može potrajati pune dvije godine ko bude želio da se potpuno ispuni dojenje. Radi svega toga je rekao: "Kanio sam zabraniti odnos sa dojiljom, ali sam vidio da to čine Perzijanci i Bizantinci i to im nimalo ne šteti djeci" (Muslim). Objašnjavajući vezu između ovog i prethodnog hadisa ('Ne ubijajte djecu potajno') Ibnul- Kadjim kaže: 'Božiji Poslanik jednom je obavijestio da općenje sa ženom, ako doji dijete, ima odraz na dojenče kao što na konjanika ima odraz kad ga neko zbacila sa njegovog konja; kao da ga je tresnuo o zemlju i nogama pogazio. U tom je vid neprijatnosti po dijete, ali nije ubistvo i njegovo uništenje, pa ih je Božiji Poslanik uputio da to ne čine, iako im to nije kategorično zabranio. Zatim je odlučio da to zabrani iz preventive, da te neprijatnosti ne naškode dojenčetu, ali je utvrdio da ova preventiva ne bi suzbila nedaću koju bi prouzrokovalo apstiniranje od intimnosti u vremenu dojenja, naročito kod mladića i onih sa jakim nagonom pa je uvidio da je ovaj interes preči od ugušivanja potencijalne opasnosti. Zato je posmatrao dvije nacije, koje su bile dvije najveće i najjače nacije, a koje se toga nisu čuvale i to su činile, a opet su bile jake i snažne, pa je odustao od te zabrane.'

U naše doba proizvedena su sredstva za sprječavanje trudnoće, čime se postiže interes na koji je ciljao Poslanik a.s. a to je zaštita dojenčeta od štete, uz izbjegavanje druge nevolje koja se sastoji u sustezanju od žena u vrijeme dojenja, što bi bilo veoma teško izvodivo. U svjetlu toga, možemo tvrditi da je, prema islamu, najpovoljnije vrijeme između dvoje djece 30 ili 33 mjeseca- ko želi ispuniti period punog dojenja."¹¹

¹¹ Fikret Pašanović, "Internet fetve, odgovori na ovovremena

Reprodukcija je jedan od glavnih razloga braka u islamu pošto je to božanski ustanovljen način množenja svih živih vrsta na Zemlji. Islam, također, djecu smatra izvorom blagoslova, i zbog toga je Poslanik a.s. svojim sljedbenicima naređivao da se žene i stupaju u brak, i brojčano množe. Karadavi ovu dimenziju islamskog braka u svojoj fetvi takođe naglašava. No, ipak, kroz povijest ljudi su primjenjivali razna sredstva za kontroliranje reprodukcije, i na taj način planirali porod. U naše vrijeme, pojavili su se novi načini kontroliranja reprodukcije, među kojima i pilule za kontracepciju, kao rezultat genetičkog inženjeringa. Islam, kako to naglašava Karadavi, prihvata kontrolu reprodukcije, ali samo u određenim slučajevim koji su u njegovoj fetvi navedeni. Korištenje pilula bez razloga nije lijepo, iz čega proizilazi da je namjera i namjena jako bitna, jer se ove pilule danas koriste i za sigurnije vanbračne odnose.

Fetve o kloniranju

Pitanje: "U kontekstu moderne tehnologije kojom danas raspolažemo, može li mi neko objasniti stav islama o kloniranju, pošto je to veoma bitno za ummet muslimana?"

Odgovor:

"Genetički inženjering pokazao se kao velika noćna mora još otkako je realizirano kloniranje životinja i zatim primjenjeno na poznatoj ovcu Dolly. Ustvari, čitav proces se nikad ne može posmatrati kao stvaranje ili čak kao ponovno stvaranje. Bolje rečeno, to je proces koji uključuje uništavanje nukleusa jajne ćelije vrste koja se želi klonirati. Zatim se izdvaja nukleus iz tjelesne ćelije životinje iste vrste. Nukleus donatora ubrizgava se u jajnu ćeliju. Jajna ćelija se, sa svojim novim nukleusom razvija u životinju koja ima istu genetičku strukturu kao životinja koja je donator. Kao što je rečeno, kloniranje životinja postalo je mnogim ljudima širom svijeta horor scenarij zbog slutnje da će se to prakticiirati i na ljudskim stvorenjima."¹²

Karadavi je, takođe, iznio i pojedinačno mišljenje i po pitanju kloniranja čovjeka, i po pitanju terapijskog kloniranja. O kloniranju čovjeka je rekao:

pitanja", *Libris*, Sarajevo, 2007.g., str. 134-138.

¹² Fikret Pašanović, "Internet fetve, odgovori na ovovremena pitanja", *Libris*, Sarajevo, 2007.g., str. 180.

"Na ovaj način čovječanstvo je u mogućnosti da klonira koliko hoće intelektualno sposobnih, tjelesno jakih i psihički zdravih osoba, te da se riješi glupih, slabih i zaostalih. Stoga, ovdje kažemo da logika islamskog vjerzakona, imajući u vidu njegovo sveobuhvatno štivo, univerzalna načela, i općenite intencije, sprječava uplitanje takve vrste kloniranja u čovjekov svijet."

Za ovu zabranu Karadavi navodi sljedeće argumente, a to su: kloniranje čovjeka proturječi zakonu raznovrsnosti koju je Allah dž.š. uspostavio u svemiru i na Zemlji, dok se kloniranje zasniva na stvaranju više puta istog primjerka. Drugo je povezanost klona sa osobom od koje je uzet, tj. ne zna se u kojoj je vezi sa njim, da li mu je to otac ili mati, ili brat ili niko. Mogućnost iskorištavanja klonova u loše svrhe je treći argument za Karadavija.¹³ Također, kloniranje ljudi isključuje zakon parnosti (dvojnosti) koji je uspostavljen od strane Boga tj. sve je stvoreno u paru, i ljudi i biljke i životinje, pa i neživa priroda (elektika-atomi). O tome Allah dž.š. kaže: **"I vas smo kao parove stvorili"**¹⁴, **"I da on par, muško i žensko stvara, od kapi sjemena kad se izbací"**¹⁵

Pošto se kloniranje temelji na jednom spolu, ono je samim tim prijetnja narušavanja prirodnih zakona koje je Bog uspostavio po pitanju parnosti, a i narušavanje čovjekove prirode (*fitre*) jer čovjek po svojoj prirodi treba drugi spol.

Karadavi je o terapijskom kloniranju rekao sljedeće:

"Ja tačno ne znam šta je svrha terapijskog kloniranja, međutim, ako je njegova svrha kloniranje čovjeka ili djeteta, pa čak i embrija, kako bi se od njega kasnije uzeo zdravi dio koji bi se transplantirao bolesniku, onda to ni u kom slučaju nije dozvoljeno, jer klon tada postaje stvorenje koje je dobilo život- pa makar i procesom kloniranja. Stoga, nije dozvoljeno poigravanje s njegovim djelovima ili organima, pa makar čovjek još bio u stadiju embrija, zato što je njegov život postao svet. Ako se, međutim, mogu klonirati neki određeni organi tijela poput srca, jetre, bubrega i sl. kako bi se kasnije upotrijebili za liječenje drugih, kojima su

13 Ko može garantovati da neka od velikih sila neće napraviti vjersku snagatora i gorostasa klonova kako bi zavladali nad nekim.

14 "Kur'an s prevodom", Besim Korkut, sura LXXVIII, ajet 8.

15 Isto, sura LIII, ajet 45-46.

potrebni ti organi, onda je to gest koji vjera u svakom slučaju pozdravlja i za što će Uzvišeni Allah dati nagradu, jer je u tom korist za ljude bez nanošenja štete ikom ili ataka na nečiju svetost. Dakle, korištenje kloniranja na ovakav način je legitimno, štaviše, poželjno, a možda u nekim slučajevima obavezno, shodno potrebi za njim i mogućnosti da se takvo što i uradi."¹⁶

Zaključak

Razvoj tehnike i tehnologije, kao i njena praktična primjena, omogućila je čovječanstvu da kroz nekoliko generacija preokrene principe prirodnih zakona u korist svojih želja i potreba. Medicina kao nauka kroz svoje djelovanje otvara posebne mogućnosti u smislu produženja očekivanog životnog vijeka, liječenja različitih teških oboljenja koja su se vijekovima podrazumijevala kao smrtonosna i konačno izmjene same anatomije čovjeka kako biološke tako i psihološke. Genetički inženjering, u ovom kontekstu, predstavlja produženu ruku konačne i suštinske izmjene osnovne prirode čovjeka.

Čovjekovo iluzorno izdizanje iznad prirode i njenih zakona, postavljenih po principima njenog suštinskog Uzroka i Pokretača, je korišten, a ujedno i osnovni uzrok, iz kojeg proizlaze sve etičke dileme vezane za oblast istraživanja i primjene genetičkih zakonitosti. Čovjekova težnja da zavlada prirodom kako bi je prilagodio svojim potrebama i željama, prateći savremena naučna dostignuća u oblasti genetike, se okreće od modifikacije forme i sve više poprima karakter modifikacije suštinske prirode "života" i njegovih temeljnih principa opstojnosti.

Etičke dileme koje nastaju u pojedinačnim slučajevima vezanim za genetički inženjering i oblast djelovanja genetike kao nauke, nisu posljedica odnosa etike naspram čovjeka i ljudskog društva, već posljedica odnosa čovjeka i ljudskog društva naspram samih sebe u moralno-etičkom smislu.

Stajalište islama, po svojim osnovnim principima i normama, nije u direktnom konfliktu sa primjenom genetičkog inženjeringa, ali svakako podrazumijeva da se takvo djelovanje mora ograničiti u šerijatske okvire, i okvire korisnog po čovjeka i ljudsko društvo. S obzirom da se čovjek u islamu smatra halifom, odnosno namjesni-

16 www.novihorizonti.com

kom na zemlji, njegova odgovornost obuhvata i podređivanje kosmičkom redu uspostavljenom od strane Uzvišenog Allaha i suzdržavanje od postupaka koji bi narušili savršenu harmoniju koja proizilazi iz međuzavisnosti i međudjelovanja prirodnih zakona. Uzvišeni Allah je zadužio čovjeka da ne remeti već uspostavljeni red u kosmosu i da svoje djelovanje ograniči isključivo na lijepo i korisno, kako po čovjeka tako i po prirodu u najširem smislu. Ovaj univerzalni princip ljudskog djelovanja ne ostavlja nimalo prostora za dilemu po pitanju dozvoljenog u odnosu na nedozvoljeno, kada je riječ o primijenjenom genetičkom inženjeringu. Čovjeku po temeljnom principu islama nije dozvoljeno da djeluje na način na koji nije u mogućnosti da sagleda i predvidi sve posljedice svoga djelovanja ukoliko postoji opasnost da posredno ili spontano u nizu uzastopnih koraka prouzrokuje nehotice zlo po čovjeka ili ljudsko društvo. Po ovom principu i Karadavi postavlja temelje svojim fetvama koje se odnose na primjenu genetičkog inženjeringa. I bez obzira što su njegove fetve po formi pravnog karaktera, one još uvijek sadrže sve etičke smjernice koje su neophodne za donošenje odluka u izuzetnim slučajevima koje nisu definisane sadržajem samih fetvi.

Njegovi odgovori su isključivo ograničeni na principijelna, konkretna pitanja koja su, direktno ili indirektno, vezana za genetičko istraživanje, kao što je na primjer pitanje kontracepcije, pitanje vakcinacije, pitanje promjene spola, odnosno ona pitanja koja su do određenog stepena već prisutna u klasičnoj medicini i čije iskustvo može poslužiti kao osnov za razlučivanje po pitanju praktične primjene genetičkog inženjeringa.

Karadavi gubi iz vida niz širih utjecaja koje primjena genetičkog inženjeringa može imati na prirodu virusa, bakterija, višćelijskih organizama i konačno njihovom prirodnom balansu u odnosu na ekosistem koji sačinjavaju.

Ali, svakako, svaka apsolutna zabrana, istraživanja i eksperimentisanja na području genetičkog inženjeringa mogla bi jednako štetiti kao i apsolutna nekritička dozvola. Kur'an ne očekuje od muslimana da oni izriču presude o problemima onda kad ne raspolažu neophodnim znanjem o njima. Nastaviti eksperimente na području mikro biologije, ali pod nadzorom

etičkih pravila, čini se kao jedno od mogućih rješenja svih ovih dilema koje je genetički inženjering izazvao u etici i religiji.

IZVORI:

1. "Kur'an s prevodom", prijevod na bosanski jezik Besim Korkut, Sarajevo, 1997.g.
2. Fikret Pašanović, "Internet fetve, odgovori na ovovremena pitanja", *Libris*, Sarajevo, 2007.g.
3. Jusuf el-Karadavi, "Halal i haram u islamu"; preveli: Džemaludin Latić, Seid Smajkić; *Ljiljan*, Sarajevo, 1997.g.
4. Rešid Hafizović, "Savremene akademske teme II" (hrestomatija), Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2006.g.
5. Abdul Fadl Muhsin Ibrahim, "Biomedicina – islamski pogled", *Libris*, Sarajevo, 2001.g.
6. <http://www.tmg.org.yu>
7. <http://www.geocites.com>
8. de.wikipedia.org/wiki/Yusuf_el-Qaradawi/
9. <http://www.novihorizonti.com>
10. <http://www.islamonline.com/news/newsfull/>

LITERATURA:

- Dževad Hodžić, "Etika – uvod u islamsko i zapadno etičko mišljenje" (hrestomatija), Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 2005.g.
- Abdul Fadl Muhsin Ibrahim, "TRANSPLATACIJA ORGANA, eutanazija, kloniranje, i pokusi na životinjama: islamski stav", U.G. *Mladi muslimani*, Sarajevo, 2005.g.
- "Integrativna bioetika i izazovi savremene medicine" (Zbornik radova prvog međunarodnog bioetičkog simpozija u BiH 31.3 - 01.4.2006.g.), *Bioetičko društvo BiH*, Sarajevo, 2007.g.
- Ljubomir Berberović, Bojan Šošić, Almira Redžović; "Vrijeme genetike", *Institut za naučnoistraživački rad i razvoj KCUS*, Sarajevo, 2007.g.
- Halid Buljina, "Ahlak – islamska etika", *Glasnik*, Sarajevo, 1997.g.,

Summary الموجز

ETHICAL ASPECT OF FATWAS CONCERNING GENETIC ENGINEERING ISSUED BY QARADAWI

الجانب الأخلاقي في فتاوى القرضاوي حول الهندسة الوراثية

Imamović Muamer

معمّر إماموفيتش

Fast development of technique and technology and its application in the field of medicine in the modern era have brought about new issues that stand as a challenge to the ethics, but also represent a challenge to each religion. Each of these upcoming issues is in its essence equally important and they all stand in such a correlation that makes them condition one another as well as a challenge to one another, as such they make one huge challenge in their collective as well as their individual relation towards man and nature.

"Ethical aspect of fatwas concerning genetic engineering issued by Qaradawi" is primarily a research, due to depth and diversity of the field of genetic engineering as a part of genetics and medicine, but this article is also in a way a criticism, since it discusses the topic of genetic engineering from (the Islamic) ethical aspect, namely from the aspect of the fatwas of Yusuf al-Qaradawi.

This article presents one field of genetics, that is genetic engineering, its place in the world of contemporary medicine, challenges that are facing the humanity when genetic engineering is actually applied and the positive and negative aspects of this application; the domain of its use and finally, the article offers detailed study of Yusuf Qaradawi's fatwas regarding genetic engineering as well as fatwas that can be applied to the issues of genetic engineering.

إن التطور السريع للتقنيات في العصر الحديث، وتطبيقاتها في المجال الطبي، أدى إلى طرح أسئلة جديدة، تمثل الإجابة عنها تحدياً أخلاقياً ودينياً في الوقت ذاته. وكل سؤال جديد يظهر له أهميته الجوهرية الخاصة به، إضافة إلى أنه يتعلق بالأسئلة الأخرى بعلاقة سببية، لذا فإن هذه الأسئلة تمثل تحدياً عظيماً في علاقتها مع الطبيعة والإنسان على الصعيدين الكوني والفردى.

إن مقال "الجانب الأخلاقي في فتاوى القرضاوي حول الهندسة الوراثية"، يتسم أولاً بأنه عمل بحثي، وذلك لضخامة ما يتضمنه من الهندسة الوراثية باعتبارها جزءاً من علم الوراثة والطب الحديث، ويتسم أيضاً بصفته النقدية، لأنه يعالج موضوع الهندسة الوراثية من الجانب (الإسلامي) الأخلاقي، وبالتحديد فتاوى يوسف القرضاوي.

يتحدث هذا المقال عن الهندسة الوراثية، وعن مكانتها في عالم الطب اليوم، وعن التحديات التي تواجهها البشرية عند تطبيق الهندسة الوراثية، وعن محاسنها ومساوئها؛ وعن مجالات تأثيرها، ومن ثم يتطرق البحث إلى معالجة خاصة لفتاوى يوسف القرضاوي حول الهندسة الوراثية من الجانب الأخلاقي، وكذلك للفتاوى التي يمكن ربطها بالهندسة الوراثية.